

HET WATERAMBACHT LEIDEN

Verslag symposium *Water in Leiden* op 17-10-2018

Tekst verslag: Andy en Jan Wieles

Vooraf

Het symposium *Water in Leiden* vond op 17 oktober 2018 's middags plaats in de Marekerk in Leiden. Het was georganiseerd door het Waterambacht Leiden (WAL).

De aanvangstijd van het symposium was 13.00 uur, het duurde tot ca. 17.00 uur en na afloop was er tot ca. 18.00 uur een borrel. Voorafgaand aan het symposium was er de gelegenheid om van 11.00 uur tot 12.30 uur een Gedemptegrachtenwandeling te maken onder leiding van Piet de Baar, lid van het WAL, ervaren gids en groot kenner van de stad en haar geschiedenis. Er waren 11 deelnemers; ze werden rondgeleid langs wat minder bekende in de loop van de tijd gedempte grachten.

Het symposium zelf werd bijgewoond door ca. 145 personen. De toegang was vrij.

Voorzitter was John Steegh, lid van het WAL.

Impressie van het symposium.

Foto: Bert de Jonge, 2018

Het symposium kende het volgende programma:

12.30

Kerk open; inloop

13.00

Welkom door dagvoorzitter John Steegh

13.10

Opening door burgemeester Lenferink over de rol van water in de stad in het verleden

13.40

Prijsuitreiking fotowedstrijd “De Schoonheid van het Leidse Water”

- Gerard Kramer van de Historische Vereniging Oud Leiden over de fotowedstrijd
- Patricia Nauta, (oud)stadsfotograaf licht de keuze van de jury toe
- Prijsuitreiking door wethouder Martine Leewis

13.55

Jeroen Haan, hoogheemraad van Rijnland, over het beheer van het water in Rijnland, waartoe ook Leiden behoort

14.25

Wethouder Martine Leewis over het waterbeleid in de komende collegeperiode en de Leidse klimaatstresstest

14.55 – 15.20

Pauze

15.20

Paul van Hoof, programmamanager gemeente Arnhem, over de ervaringen met het terugbrengen van de Sint Jansbeek in Arnhem

15.50

Jeroen Klooster, ingenieursbureau Arcadis, over een kosten-batenstudie naar het ontdempen van de Mare, met drie scenario's

16.20

Discussie met sprekers

16.50

Afsluiting door dagvoorzitter John Steegh

17.00

Borrel

Welkom en introductie van het symposium door John Steegh.

Om 13.00 uur opende dagvoorzitter John Steegh het symposium. Na een korte uiteenzetting over het Waterambacht Leiden (WAL) gaf hij een aantal concrete projecten aan waar het WAL zich voor inzet: het weer opengraven van de Mare, het verhogen van de Gouden Balbrug en het ontdempen van het Kort Rapenburg. Zeker met de overstromingen de laatste jaren, zoals bijvoorbeeld in de Kooi, zouden ontdemping en meer open water niet alleen maatregelen zijn voor de verfraaiing van de stad.

De beroemde prof. Huizinga pleitte in de jaren '20 van de vorige eeuw al tegen demping van de Mare maar 30 jaar later is dit toch gebeurd. In deze tijd van klimaatverandering een reden om eens te denken over het weer opengraven van de Mare: mede een aanleiding voor dit symposium.

Lezing door burgemeester Lenferink

De eerste spreker, burgemeester Lenferink, noemde zichzelf “geen waterhistoricus”. En hoewel contemporain historicus dacht hij dat hij, al 15 jaar burgemeester van Leiden, toch wel een uiteenzetting kon geven over de rol van het water in de stad door de tijd heen.

©NiekBavelaar

Burgemeester Lenferink.

Foto: Niek Bavelaar, 2018.

De naam Leiden komt al in de 9^e eeuw voor op een goederenlijst van de Sint Maartenskerk in Utrecht, zij het in de vorm van Leithon. Het gaat zelfs over Leithon 1, 2 en 3 waar wij de riviertjes Mare, Does en Vliet in kunnen herkennen; leithon = leiding, stroom. De drie stromen Rijn, Mare en Vliet liggen aan de basis van Leiden.

Omdat het land zo zompig was groeven de eerste bewoners van deze streek evenwijdige slootjes om het land te ontwateren (slagenlandschap) en toen Leiden ontstond, aan de zuidkant van de Rijn, waren deze slootjes er nog. De grote grachten, zelfs het Rapenburg, zijn eigenlijk deze oude slootjes, verbreed en verdiept, zodat ze ook voor verdediging van de stad konden dienen, net als de Burcht die in de 9^e eeuw strategisch tussen de Rijnen gebouwd werd.

De stad groeide door: een 16e-eeuwse kaart van Van Deventer geeft alle grachten, waarin het oude slagenlandschap nog steeds goed te herkennen is. De grachten waren toen vooral van belang voor transport, Leiden was een belangrijke (stapel)markt geworden en de wegen waren slecht. In de 17^e eeuw breidde de stad flink uit; de functies van de grachten werden uitgebreid met ontwatering, drinkwatervoorziening en afvallozing, vooral van de opkomende industrie. Hierdoor veranderden de grachten langzamerhand in open riolen. Reeds Jan van Hout ontwierp eind 16^e eeuw plannen voor de waterverversing door de doorstroming van het water te bevorderen door water in en uit te pompen met wind- en rosmolens. Maar dit systeem werkte slecht en raakte vervolgens in verval.

Daarna is er heel veel water gedempt, zoals een vergelijking van de situatie van de grachten en wateren uit 1850 met de huidige laat zien. Dit gebeurde om redenen van stank,

volksgezondheid en verkeer. En hoewel Leiden na Amsterdam nog steeds de meeste grachten heeft laat de kaart van Van Deventer zien hoeveel open water er is geweest.

De vroegere redenen voor demping spelen in de huidige tijd minder door de toegenomen mogelijkheden voor waterbeheersing; eigenlijk blijft alleen het verkeer over. De burgemeester denkt dat er dan ook wel een aantal nu gedempte grachten weer terug te brengen zijn; dat is bij de Rijn en Schiekade tenslotte ook al eens gebeurd en in Arnhem is de St. Jansbeek ook weer opengelegd.

Vragen en opmerkingen:

- Een lid van de HVOL meldt dat mede door toedoen van de HVOL het Rapenburg niet is gedempt.
- Op een vraag van John Steegh aan de burgemeester welke gracht hij als eerste ontdempt zou willen zien, noemt deze “toch wel de Mare”.

Prijsuitreiking van de fotowedstrijd ‘De schoonheid van het Leidse water’

Na de presentatie van de burgemeester vond de prijsuitreiking plaats van de fotowedstrijd ‘De schoonheid van het Leidse water’. De fotowedstrijd werd georganiseerd door de Historische Vereniging Oud Leiden (HVOL), het WAL en de gemeente Leiden als onderdeel van het project ‘De opschoning van het Leidse water’ in het kader van het programma Binnenstad 2018.

Gerard Kramer van de HVOL vertelde over de aanleiding voor het houden van deze fotowedstrijd: de grachten zijn prachtig maar worden “verrommeld” door oude wrakken van bootjes, verwaarloosde woonboten, clandestien in gebruik genomen wallekanten en veel zwerfvuil. HVOL, WAL en gemeente zijn bezorgd over deze ontwikkelingen en streven naar handhaving van bestaande regels. Om te laten zien hoe mooi de grachten kunnen zijn was de fotowedstrijd uitgeschreven.

Juryvoorzitter Patricia Nauta lichtte de keuze van de jury toe. Inwoners van Leiden en omgeving konden (maximaal) drie foto’s opsturen die het Leidse water laten zien. Er werden meer dan 200 foto’s ingezonden die aan de wedstrijdvoorwaarden voldeden. Een jury van professionele fotografen onder voorzitterschap van Patricia Nauta, de afgelopen twaalf maanden de Leidse stadsfotograaf, beoordeelde de foto’s en kende de prijzen toe. De 1e prijs ging naar Anja du Mortier voor haar foto van de Witte Singel. De 2e prijs ging naar Carla Mathee met een foto vanaf de Catharinabrug bij zonsondergang en de 3e naar Frans van Steijn met een avondfoto van het waterplein bij de Hoogstraat.

*Juryvoorzitter Patricia Nauta (links) en eersteprizswinnaar Anja du Mortier (rechts).
Foto: Bert de Jonge, 2018.*

Wethouder Martine Leewis reikte de prijzen uit. De prijswinnaars ontvingen een oorkonde, hun foto groot afgedrukt op acrylaat en mogen samen met een aantal vrienden en/of familieleden met Aaf Verkade van www.onderwaterinleiden.nl, adviseur Stadsgrachten, gaan zaklampvissen in de Leidse grachten.

Van woensdag 24 oktober tot 1 december zijn de vijftien door de jury voor de shortlist geselecteerde foto's te zien in de hal van het stadhuis. Zie voor een wat uitgebreider verslag van de prijsuitreiking met de winnende foto's de website van de gemeente Leiden onder het stadsnieuws: <http://gemeente-leiden.m15.mailplus.nl/genericservice/code/servlet/React?wpEncId=iCcuyzw2EY&wpMessageId=1344&userId=315100523&command=viewPage&activityId=315356806&encId=5EvAmQ3Qp5LuW8x>

Lezing door Jeroen Haan, hoogheemraad van Rijnland

De volgende spreker is Jeroen Haan, hoogheemraad van het hoogheemraadschap van Rijnland.

In het een paar jaar geleden verschenen stripboek *De ziel van Leiden* valt op dat de plaatjes veel blauw vertonen: er was vroeger veel water in Leiden. In het al deels aangelegde

Singelpark is het Leidse water ook nu nog en weer overal aanwezig. En het doet hem plezier dat er in het WAL een groep enthousiaste burgers zich op allerlei manieren met het water bezighoudt.

Volgens de internationale deskundigen in het IPCC (klimaatpanel) moet er ook op watergebied veel gebeuren met het oog op klimaatverandering. Een temperatuurstijging van 2 graden kan grote gevolgen hebben: insectensterfte, overstromingen, extreme droogte en hittestress. Belangrijk is het die stijging terug te brengen: bij een temperatuurstijging van een halve graad lager is de insectensterfte al meer dan de helft minder.

De opgaven voor de 21^e eeuw zijn: 1. voorkomen van watertekorten, 2. het verbeteren van de waterkwaliteit, 3. voorkomen van wateroverlast en 4. duurzame kringlopen. Kortom: een nieuwe invulling van “droge voeten en schoon water”.

Nog steeds is er nieuwe vervuiling, denk aan Chemours, dat nieuwe chemicaliën loost, en de plastic deeltjes die in de huidige tandpasta's zitten. Er zijn nieuwe opgaven. Bijvoorbeeld plaatselijke grote hoosbuien, zoals laatst in Boskoop en Nieuwkoop. Er is behoefte aan meer huizen, dat brengt met zich mee: meer steen en riolen. Er komt een toenemende druk op het watersysteem. Deltares voorspelt een verdere stijging van de zeespiegel, tegelijk is de Rijnafvoer lager dan ooit. Je kunt de dijken wel verhogen, maar de zee komt via het kwelwater naar binnen. En “heel Holland zakt”. Er is bodemdaling omdat het veen oxideert en de CO₂ er uit ontsnapt.

Maar het goede nieuws is dan men wel druk bezig is. Er is al fors geïnvesteerd, het gemaal in Katwijk bijvoorbeeld is flink uitgebreid, de kades in Zuid Holland worden vaker geïnspecteerd, er komen zogenaamde waterbuffers en de dijken worden verhoogd. Het waterschap kan dat niet alleen. Leiden moet hierin samenwerken met de regio. Er wordt samengewerkt in het SPONGE-project dat behelst: water opvangen, bergen en dan pas afvoeren. Een voorbeeld om wateroverlast tegen te gaan: bij hoosbuien in de stad is het versteende gebied mede de oorzaak van overstromingen. Oplossing: breng water en groen terug in de stad.

Vragen en opmerkingen:

- Hans Suijs van het Watergilde uit Gouda vraagt wat het waterschap concreet van plan is. Haan legt dit uit en erkent dat de Goudse binnenstad nu niet klaar is voor een extreme bui.
- Hans Blom vraagt “bent u optimist”? Haan is best optimist, maar we moeten nu wél snel aan de bak.
- Nog een vraag over hoeveel meters zeestijging we kunnen krijgen en kunnen doorstaan. Antwoord: er zijn cijfers van de regering, maar niets is nog zeker. We weten dus ook niet of Holland een “tijdelijk project” is.

Lezing door wethouder Martine Leewis

©NiekBavelaar

Wethouder Martine Leewis.

Foto: Niek Bavelaar, 2018.

De laatste spreker voor de pauze is Martine Leewis, de nieuwe wethouder voor Duurzaamheid, Mobiliteit & Beheer Openbare Ruimte. Zij is oud-naaste-collega van Jeroen Haan en haakt in op wat hij heeft aangegeven. Het nieuwe college wil enthousiast aan de slag met de denkrichting van Rijnland, maar wil ook de burgers daarbij betrekken. Het motto van het college is ‘Samen maken we de stad’. En we gaan er wel wat aan doen. Het zijn grote woorden, maar het college heeft grote ambities. Er moeten nog plannen gemaakt worden, en – heel belangrijk - er moet bekeken worden wat alles kost.

Water is een dwingende kracht; water heeft in Leiden al heel lang allerlei functie vervuld. Het is niet alleen een bedreiging, maar biedt ook kansen. Mevr. Leewis gaat ook proberen andere mensen van het belang van het waterbeleid te overtuigen; ze ziet een mogelijkheid voor watertaxi's en meer transport over het water.

Er is de laatste 40 jaar door vorige colleges ook al veel gedaan: de wallekanten en de bruggen zijn opgeknapt en worden onderhouden, zoals bv. laatst de draaibruggen bij de Haven. Er hangen tellers bij de bruggen om het aantal boten te meten en de haven is flink aangepakt. Terug naar het betoog van Jeroen Haan. De wateroverlast wordt erger, denk bv. aan de Julianastraat waar een polder bestaat met slechts enkele huizen. We moeten ook voor dit soort kleine eenheden kijken naar de stad als een spons, zoals dat gebeurt met het SPONGE-project. Dat biedt echter niet overal een oplossing voor. Aan versteende tuinen kan de gemeente niet zomaar iets doen, dat moeten de bewoners zelf veranderen. En zeker ook zo belangrijk is het

teengaan van hittestress. Tegen hittestress (stad=heet, groen=koel) kan de gemeente het toepassen van sedumdaken (daken met planten bedekt) bij grote bedrijven aanmoedigen (met als extra voordeel dat de Leidse stadsmeuw daar niet van houdt...) en bij particulieren het aanleggen van geveltuinen. Er zijn pilots voor industriële gebouwen die later ook toegepast kunnen worden in de woningbouw.

Ook van belang is het om klimaatadaptatie vast te leggen. In nota's en de 'Omgevingsvisie Leiden 2040' moeten plannen en ambities vastgelegd worden. Daarbij moeten de buurt, de gemeente, het waterschap en de provincie samenwerken.

Tot slot schetst zij een paar nu nog futuristische ideeën zoals het opwekken van thermische energie uit het oppervlaktewater: Leiden zal immers van het gas af moeten.

Vragen en opmerkingen:

- John Steegh ziet een hele grote transformatie van Leiden voor zich, wellicht de grootste sinds de Tweede Wereldoorlog.
- Wat doet de gemeente aan de plastic troep in het water? Antwoord: opruimen ja, maar we moeten zien dat aan de bron te voorkomen, denk aan ecoglazen op 3 oktober.
- Zijn er plannen voor het klimaatbestendig maken van de industrie- en bedrijfsterreinen? Dat moet regionaal geregeld worden en daaraan zijn we nog maar net begonnen.
- Een oplossing voor wateroverlast zou kunnen zijn het laten vollopen van onderaardse gangen ("parkeergarages?"). Daar wordt al naar gekeken, vooral bij nieuwbouw.
- Kan er een zogenaamde tegeltax ingevoerd worden, zoals in Duitsland? Nog niet, eerst kijken wat er op basis van vrijwilligheid tot stand komt.

Lezing door Paul van Hoof van de gemeente Arnhem

Na de pauze komt Paul van Hoof uit Arnhem aan het woord, programmamanager energie en klimaat, én programmamanager binnenstad. Hij vertelt over geslaagde projecten om gedempte grachten weer open of zichtbaar te maken: in Den Bosch is de Binnendieze weer te zien, in Woerden is de stroom van de Rijn zichtbaar gemaakt en in Arnhem is de Sint Jansbeek weer gedeeltelijk ontdempt. En net als in andere plaatsen, zoals Woerden, stond ook een initiatiefgroep van betrokken burgers aan de wieg van de huidige Sint Jansbeek.

De Sint Jansbeek was al in de 9^e eeuw van belang, maar is 150 jaar geleden gedempt. Na de slag om Arnhem in 1944 was de hele zuidkant van de binnenstad verwoest. De wederopbouw resulteerde in een verstening van de openbare ruimte, wat waterstress en hittestress opleverde. Men leefde er niet graag meer. Omdat de kwaliteit van de openbare ruimte een economisch goed is investeerde de provincie mee aan plannen om de Sint Jansbeek in een of andere vorm terug te brengen. Problemen waren er met de ondergrond, maar het waterschap, medebeheerder van het systeem, werkte enthousiast mee. Er zijn nu weer planten, bloemen, vogels, vissen; oude stenen zijn weer gebruikt mét de varens die daarin zaten en een waterval is aangelegd om het hoogteverschil te accentueren.

De Sint Jansbeek stroomt nu weer als een ader door de stad, trekt mensen aan, de kades aan de zuidkant van de stad leven weer, vastgoed ziet ook vele kansen, kortom: de stad leeft weer.

Een presentatie over de Sint Jansbeek vindt u op de volgende website:

<https://poelmansreesink.nl/sint-jansbeek-arnhem>

Vragen en opmerkingen:

- Kosten? Van Hoof had daar niet meteen antwoord op.
- Hoe schoon is het water? Heel schoon, het stroomt zó van de Veluwe.
- Komen er nog meer ontwikkelingen? De ontdemping zal nog worden uitgebreid, ook in het middeleeuwse deel van de binnenstad.
- Het Enkaplein, dat nu zo verpauperd is? Het Gele Rijders Plein gaat aangepakt worden.
- Hoe was de verhouding met de omwonenden en de ondernemers? Er is van te voren een initiatiefgroep opgericht en er is na het besluit tot uitvoering en tijdens de werkzaamheden heel veel overleg geweest.

Lezing door Jeroen Klooster van ingenieursbureau Arcadis

Tot slot sprak Jeroen Klooster van ingenieursbureau Arcadis (vroeger de Heidemij), dat burgerinitiatieven ondersteunt bij ruimtelijke en waterprojecten en landschapsarchitectuur. Arcadis heeft op verzoek van het WAL een studie gedaan naar de modaliteiten, kosten en effecten van het terugbrengen van water in de Mare. Zijn lezing was getiteld ‘Open Mare, een goed idee?’

Hij deelde zijn lezing in in vier punten:

1. Introductie

Wat speelt er? Hij schetste de huidige toestand en de ontwikkelingen wat betreft economie, klimaat, infrastructuur en mobiliteit. Daarin zag hij geen afwijkingen t.o.v. landelijke ontwikkelingen. Wel is er in Leiden t.h.v. de Mare een andere stedelijke dynamiek dan er bijvoorbeeld in Arnhem was in relatie tot de Jansbeek. Anders dan in Arnhem is er geen stadsvernieuwing of -herstructurering waarbij aangehaakt kan worden om het water weer terug te brengen.

2. Scenario's bij heropenen Mare

Er zijn drie scenario's:

Volledige ontdemping, weer opengraven van 300 meter Lange en Stille Mare. Als er geen andere ontwikkelingen zijn in het plangebied, waarbij aangehaakt kan worden, is het de vraag of dit haalbaar is.

Gedeeltelijke ontdemping, weer opengraven tot aan bv. het nieuw aangelegde perk bij de Haarlemmerstraat. Dit is ruimtelijk en financieel minder ingrijpend dan volledige ontdemping.

En tot slot is er dan een mogelijkheid van symbolische ontdemping, zoals van de Sint Jansbeek in Arnhem en de Roombeek in Enschede.

3. Verwachte effecten

Economisch gezien zijn er voor de winkels weinig tot geen effecten, voor vastgoed en horeca is er wel een positief effect bij volledige ontdemping. Water en klimaat zullen iets verbeteren, evenals infrastructuur. De mobiliteit zal neutraal zijn tot wat minder.

De kosten zouden respectievelijk 11,5 miljoen zijn voor volledige ontdemping, 5,75 miljoen voor gedeeltelijke ontdemping en 3,75 miljoen bedragen voor symbolische ontdemping. Dit plus nog wat kosten per jaar voor onderhoud e.d.

4. Een mogelijk vervolg

Alles bijeen kun je stellen dat de kosten hoog zijn, dat er geen privaat verdienmodel is en dat er wel financiële en maatschappelijke effecten zijn te verwachten. En dat het aanbeveling verdient te zoeken naar meekoppelmogelijkheden voor het terugbrengen van water, zoals bijvoorbeeld klimaatadaptatie (inzet van het blauwe netwerk), rioolvernieuwing of profielverandering van de straat.

De studie van Arcadis vindt u hier:

http://www.waterambachtleiden.nl/PDF/20181022-Rapportage%20Mare_def.pdf

Vragen en opmerkingen:

- Aaf Verkade vraagt naar de kosten in Arnhem, die over een opengraving van 1600 meter gaan en waar Arcadis ook bij betrokken was. Van Hoof: die hebben 4,5 miljoen bedragen.
- Hans Blom pleit voor nog meer opengravingen in verband met een grotere doorvaart. Een oud probleem van de aanvoer ten behoeve van de Stadsschouwburg is niet meegenomen.
- Rens Heruer vraagt wat de begroting inhoudt? Arcadis heeft alleen het opengraven berekend, niet bijkomende kosten als bestrating, groenverplaatsing.
- Koene Parmentier vraagt over mogelijkheden als overkluizing, een extra brug en dat alles gefaseerd met als doel algehele doorvaarbaarheid. Klooster ziet dat niet zo optimistisch in. Je moet van te voren goed weten wat je wil met een open Mare, of een halfopen Mare.
- Hans Suijs van het Gouds Watergilde stipt de problemen aan: daar wordt gewerkt aan is de eerste fase van het weer opengraven van het Nonnenwater: het groen maken van de oorspronkelijke gracht. Pas daarna gaat er gegraven worden, maar hoe is nog niet duidelijk.

Discussie met de sprekers

*Discussie met de sprekers. Van links naar rechts: Paul van Hoof (Arnhem), Jeroen Klooster (Arcadis), John Steegh (symposiumvoorzitter) en Martine Leewis (wethouder Leiden).
Foto: Bert de Jonge, 2018.*

Na de inleiding van Jeroen Klooster volgde een discussie met de sprekers.

- John Steegh stelt het belang vast van een goede route van de Lammermarktgarage naar de binnenstad. Martine Leewis antwoordt dat de gemeente bezig is met de Centrumroute met herinrichtingsplannen. De fiets moet op één komen samen met het openbaar vervoer. Ze wil geen rondrijdende auto's meer.
- Een waterpartij? Daarin is (nog) niet voorzien.
- Een vraag aan Paul van Hoof over de omgang met de ondernemers? Deels rechtstreeks, deel via een initiatiefgroep. Is dat in Leiden ook mogelijk? Ruimte is er wel, antwoordt Martine Leewis, en ze heeft de inwoners nodig. B&W kunnen dat niet alleen. John Steegh meldt dat het WAL graag meewerkt.
- Op een vraag wat de gemeente denkt te doen aan alle woonboten en illegaal gebruikte wallekanten geeft wethouder Leewis een juridisch antwoord: dat lukt niet van vandaag op morgen, maar de intentie om openbaar groen ook openbaar te houden is er. Daar worden nu ook juridische middelen voor ingezet.
- Een laatste vraag van John Steegh aan Arcadis? Hoe was het WAL als opdrachtgever? Lopen ze met oogkleppen op? Aanvankelijk zag Arcadis het wat somber in: Klooster

dacht dat ze strak en stijf vast zouden houden aan het idee dat de Mare weer radicaal helemaal open moet. Maar er bleek goed met ze te praten en ze waren flexibeler toegankelijker voor andere ideeën dan hij in het begin dacht.

Afsluiting door John Steegh

John Steegh sluit de middag af. Alvorens dat te doen vraagt hij aan de zaal wat die denkt van een volledig open Mare na het aanhoren van alle verhalen. Een grote meerderheid van de aanwezigen steekt de hand op voor het idee dat de Mare toch open moet. Vervolgens vraagt hij wie een symbolische ontgraving van de Mare ook wel een goed idee vindt. Hier komen aanzienlijk minder handen omhoog, maar de aanwezigen keren zich er ook niet massaal tegen. Hij bedankt vervolgens alle sprekers voor hun inbreng en de aanwezigen voor hun komst. Hij vond het zelf een nuttige middag en hoopt dat de aanwezigen dat ook vonden en nodigt iedereen uit voor de borrel.

Henk Hegeman, voorzitter van het WAL, bedankt tenslotte John Steegh voor de uitstekende wijze waarop hij de middag geleid heeft.